

ИДЕЈА ЈУГОСЛОВЕНСТВА У
БОСАНСКОЈ ВИЛИ (1885–1914)

Београд

Апстракт: У овом раду биће приказана генеза идеје југословенства на примјеру књижевне продукције у часопису *Босанска вила*, током периода његовог излажења, од 1885. до 1914. Заснивајући своја теоријска полазишта на идејама о часопису као посебном књижевном облику и дијалошкој природи текстова, испитиваћемо начин на који се могу довести у везу различити спољни феномени и књижевне идеје, који стварају и посредују потенцијалне политичке и поетичке обрасце. Дијахронички поглед на улогу *Босанске виле* у културном и политичком животу доводи до преиспитивања релевантности књижевноисторијских оцјена и с тим у вези ће се контекстуализација материјала из студија у овом раду проматрати у њиховом односу према тадашњој референтној стварности, указујући на могуће политичке импликације уредничке политике: од пансловенства, преко српства, па до југословенства.

Кључне ријечи: *Босанска вила*, часопис као књижевни облик, дијалогска природа текстова, пансловенство, српство, југословенство

Улога коју периодика има као мјесто афирмације националних идентитета и културе, у 19. и 20. вијеку, постаје диспозиција за разумијевања часописа као оригиналних и посебних књижевних облика иза којих стоји јасно конструисана и артикулисана уређивачка политика, која пак кроз обликовање часописа (избором текстова, илустрацијама и коментарима уредништва) намеће својеврсни политички и идеолошки модел. Заснованост тезе о постојању идеје југословенства у часопису, као културолошког и књижевног концепта, налазимо најприје у схватању улоге писца у тадашњем друштвеном и политичком животу, која се умногоме ослања на активистичку романтичарску концепцију о нужности доприноса стваралаца националном и културном уздицању народа. Ангажовани аутор (под овим се, у складу са схватањем часописа као књижевног облика подразумева и уредник) стога постаје важан интерпретатор политичке и друштвене стварности и захтијева од реципијента активну улогу у њој. Политички контекст који умногоме условљава и преосмишљава поетички модел и културну политику у часописима почетком 20. вијека, присутнији је него што се на први поглед чини, те разумијевање сукоба унутар српског друштва двије историјске тенденције, патријархалне и модерне, постаје претпоставка књижевног уобличавања идеје, најприје, заједништва, а затим југословен-

ства унутар часописа. „Дијалог култура“ између народа у Босни и Херцеговини и аустроугарске власти био је условљен политичким и идеолошким потезима не само Аустроугарске (а унутар ње и Хрватске) већ и Србије, али и на ширем плану дешавањима у читавој Европи. У првим годинама након анексије у часопису се инсистира на очувању свеукупне српске традиције (кроз сакупљачки рад, писање на народном језику, приказивање значајних личности из српске историје) под утицајем Вукове идеје о Србима три вјере (мухамеданске, православне и католичке), односно под утицајем њемачких теоретичара који нацију дефинишу истим језиком и културом. Овај период карактерише и низ политичких промјена у Аустроугарској, али и у Србији, што ће се осјетити у самој уредничкој политици. Отпор према аустрофилској политици кнеза Милана Обреновића, солидарност са словенским народима у борби за аутономију, подложност руском културном и политичком утицају, могу имплицирати постојаност, односно рецидиве некадашње пансловенске идеје. У другој фази, након промјене уредништва, она се отвара за уплив наднационалне модерности, односно у идеолошком смислу – за идеју југословенског зближавања. Као први часопис босанскохерцеговачких Срба, *Босанска вила*, иако под строгом режимском цензуром, показала је у свом првом броју да се књижевни рад не може одвојити од друштвеног и политичког живота. Позивајући се на Шкловског и његову дефиницију часописа као посебног књижевног облика, Станиша Тутњевић наводи да односи који се успостављају међу текстовима у часопису дају тим текстовима сасвим другачије значење од оног који они имају у неком другом контексту (Тутњевић 1997: 11), што постаје нужно за разумијевање идеолошке поруке као усмјерене свијести једне друштвене групе која тежи за тим да постане преовлађујућа свијест свог времена (Палавестра 2013: 17).

Насловна страна првог броја доноси слику митрополита Саве Косановића, првог српског митрополита у Босни и Херцеговини, послје низа грчких фанариота, који је био сумњив аустроугарским властима због својих веза с Русијом и Уједињеном омладином српском. Први број доноси и интересантан текст о положају Чеха, у коме се, поред тога што се истиче сличност положаја у којем се налазе Срби, запажа да „се данас народи освајају другим много згоднијим, али и опаснијим средствима – културом и књигом“ (*Положај Чеха 1885: 15*). Ово се може довести у везу са схватањем мисије часописа јер у *Позиву на њрејџилају*, тадашњи уредник Никола Шумоња истиче улогу коју је „српска књига у прекосавске браће Срба учинила само за по вијека, док је у Босни и Херцеговини још увијек необрађено поље и наша дјеца, не имајући своје књиге, неће ни знати, какви златни извори леже међ гудурама поносне Босне и Херцеговине“ (Исто, 16). Овим нам се открива свијест о улози коју књижевност има у образовању доминантног националног, или колонијалног (у случају аустроугарске књижевне продукције у БиХ: штампа, путописи,

белетристика) дискурса, или, како Стејн Верват наводи: „култура не само што је повезана са политиком, већ у зависности од историјског контекста може постати политика“ (Vervaeet 2013: 340). У конституисању идентитета, а према схватању да он јесте суштински повезан с језиком и духом народа, велику улогу одиграће народна традиција (историјско памћење унутар ње и књижевна мисао која се као таква у њој зачала). Отуда се и часопис ослања на препознатљиве српске симболе: народну пјесму, гусле, Светог Саву, а скупљање народних умотворина на коме инсистира редакција покренуће питање *истојаности националној истојаности* (Трајковић 2006: 255). Отуда се може рећи да се прва озбиљнија полемика унутар часописа води за очување народне традиције од „узурпатора“ – с једне стране правашки оријентисаних хрватских институција, а с друге од покушаја аустро-угарске владе, да кроз језичку и културну политику „босанства“, муслиманске народне пјесме истргне из српског наслеђа. Тако се у првом броју истиче још једна битна компонента уређивачке политике, а то је *народна плода на којој се тради културна зрада*. Говорећи о чешкој култури, аутор Никола Шумоња напомиње да је потребно да се и наш народ угледа на Чехе и „да затворе у своје куће пут страним књигама, а нарочито страним њемачким листовима, који лакоумну публику најлакше за собом поводе“ (Из словенског свијета: Чешка 1885: 15). Узевши у обзир и прилоге објављене у овом броју: превод руске приповијетке *Праведникова смрт*, биљешку *О Руском њјевачком друштву*, рубрику *Из Словенској свијети*, може се закључити да се читалачкој публици намеће словенски тип културе насупрот западном културном моделу, што се у наредном периоду проширује преводилачком и публицистичком дјелатношћу (објављују се преводи чешке, словачке, руске, пољске, словеначке књижевности, затим прикази културног и књижевног рада других народа на јужнословенском простору). Подозривост према свему што долази с њемачког говорног подручја сасвим је оправдана јер је уредништво и те како свјесно политичких намјера власти. У десетом броју из 1886. године, уредници, који су пратили лист који је излазио на њемачком језику и био намијењен читаоцима на њемачком говорном подручју *Bosnischen Post*, у биљешкама наводе да је „изузетно занимљива појава штампање приповијетки из босанског живота Милене Мразовић“, најављених у његовом подлиску, али се „не може порећи да приповијетке из босанског живота, што их пише Хрватица на њемачком језику, добивају извјестан, мало неприродан колорит“ (У подлиску оvdјешњих њемачких новина „Босн. Пост“ 1886: 159). Илустративном за политику часописа, у њеним првим годинама излагања, може се чинити и приповијетка *Швабо* Стева Калуђерчића – једног од покретача листа – објављена 1896. године у деветом броју. Приповијетка која умногоме и сижејно и идејно подсећа на приповијетку Лазе Лазаревића *Швабица*, чак алудира и самим насловом на њу, завршава се неочекивано ауторовим политичким коментаром:

А докле ће трајати те несретне предрасуде, докле ли ће се туђити Србин Босанац од Србина Аустријанца? Докле ће му издјевати погрдна имена, мјесто да га пригрли као рођена брата? Зар не тече и у једноме и у другоме иста српска крвца, зар се не зна братска љубав уздићи изнад уских граница ријека и планина, држава и царева(...) (Калуђерчић 1886: 133).

Такође, треба истаћи да се већ у првој години излажења лист отвара и према женској читалачкој публици, покушавајући да јој привуче пажњу указујући на важност њихове улоге у друштвеном животу и очувању националног идентитета. Под овим се подразумева шира дјелатност од васпитно-одгојне до политичке и културне. Говорећи похвално о подухвату *Српкиња Новосајкиња*, које намјеравају да покрену један лист намијењен женској публици, истиче се да би „то било од велике важности – тако би и Српкиње биле у некој душевној заједници јер, истиче у наставку, треба се угледати у друге, не само у томе, какови се фисанти и шешири носе, него и у ономе што може бити корисно за опште добро“, тиме ћемо се уздићи изнад свакодневних ствари и заслужити име народа (Из словенског свијета. *Друштво Српкиња Новосајкиња* 1886: 80). Односи између Срба и припадника муслиманске вјероисповијести, у првим годинама након окупације, били су отворенији, стога *Босанска вила* поздравља сакупљачку и списатељску дјелатност мухамеданаца. Тако, у деветом броју из 1888. године, уредништво изражава захвалност извјесном учитељу Сулејману Солоњанину, који шаље свој етнографски прилог о Фочи, уз жељу „да се и други на њега угледају, те пристану у ово братско коло, које их увијек радо прима“ (Солоњанин 1888: 141). Идеја „босанске нације“ подривала је узајамну сарадњу муслимана и православаца, али је доводила у питање и хрватски легитимитет на територије БиХ, те ће се отуда јавити отпор према њој и код Срба и Хрвата (Vervaet 2006). Босанска вила 1896. изражава протест против уредничке политике часописа „Бошњак“, чији ставови се могу довести у везу с актуелним идејама Бењамина Калаја. У биљешци уредништво истиче овај лист као „једну новину, за коју и сами Мухамеданци веле: да нити је њихова, нити заступа њихове интересе (...) Тај лист надуо се, доказујући, како у овим земљама нема Срба, нити их је икад било“ (Листак: Бошњак 1896: 375).

Већ у првим годинама излажења општа културно-политичка клима утицала је на образовање неколико битних компонената уредничке политике: ангажовање на очувању језика и традиције и савјестан културни рад на уздизању националне свијести, при чему се тежи привлачењу што разноврснијих аутора и различитих типова прилога; затим, отпор према германизацији, истицањем словенске културне и духовне сродности и јединства; подстицање женског друштвеног и националног ангажмана; зближавање с мухамеданцима, а касније и католицима (односно тада већ Хрватима), на основу заједничке традиције и историје, која их разликује од Хрвата с

једне и Срба с друге стране, али не отуђивањем од српског интереса у БиХ. Тако Никола Шумоња у *Позиву на њрећийлаиу* истиче да се током претходних бројева „уредништво трудило да јој (*Босанској Вили*) даде колико је више могуће – тип српско-босански, али није уз то заборавило, да ваља одржавати заједницу и јединство са осталим Српством. Отуђивање је свугдје од штете, па би било и овдје“ (цитирано према Ђуричковић 1975: 27).

Већ током 18. вијека нација се одређује као језичка заједница, да би се у јеку романтизма – у којем народи трагају за својом изворношћу и аутентичношћу – у језику тражила „душа народа“, очувана кроз народну усмену и писану традицију. Језик је служио за препознавање и разликовање нација (Ковић 2015: 206), те не изненађује што се на страницама *Босанске виле* водила тако жустра полемика око језика и историјског наслеђа. Утемељеност српског националног идентитета у вјерској и народној традицији било је тадашњој српској елити у Босни и Херцеговини ослонац на коме су стварали свој културни и политички програм. Тако се језичко питање јавило као главни интегралистички фактор јер се тицало заједничке националне традиције све три етничке скупине у Босни и Херцеговини. Уредништво *Босанске виле* у почетку није толико водило рачуна о књижевној вриједности прилога, *циљ је био да су њихови њисци били њристалице свеја иићо је српско* (Трајковић 2006: 392), а да је напор да се превазиђе индивидуалност и субјективност зарад колективног осјећаја био главни услов објављивања прилога. Антоније Стражичић, дугогодишњи сарадник *Босанске виле*, први пут се јавља на страницама часописа с кратком бесједом *У рају сањарије* у којој изражава протест против својих сународника *малоумника*, како их он назива, који „славе Карла Мартела, и војводе и краљеве крсташких војна“, а заборављају Душана, јер, док се Косово крвљу натапало. „Запад је спавао мртвијем сном и играо се вјерскијем забавама“ (Стражичић 1888 (6): 87). Неколико његових прилога садржи посвету „Посвећено Србима без разлике вјере“, а његова главна тематска преокупација јесте проблем „неслоге“ и на који начин ју је могуће превладати. Не само он већ и многи други културни посленици који раде за српски интерес, по природи своје националне свијести, осјећају да вјерска неједнакост, као основа нетрпељивости, јесте политички искориштена зарад различитих личних циљева. У основи овај националистички дискурс проузрокован је осјећајем угрожености основних начела на којем се заснива, у овом случају, српски идентитет: историја, језик, традиција. Да је у основи неслоге вјерска мржња потпиривана са свих страна од стране свештенства, Стражичић истиче у чланку *Дух лаиинстїва*:

Расцијепани вјером, расцијепасмо се по имену, а на срамоту данас у 19. вијеку настојимо се расцијепати и по језику. Има људи који нас од тога одвраћају – али имаде их који нас на горе напућују. Мјесто да зрело проучимо наше

ране, мјесто да баталимо вјерске распре – мјесто да увидимо, куд нас води фанатизам неколицине... ми се занашамо за тијем људима, људима, који подржавају још у пуној свјезини нашу неслогу (Дух латинства, 1, 11 1890).

Један прилог посвећен Сими Милутиновићу Сарајлији, који је потписао аутор под псеудонимом *Римо-каџолик*, говори о *ошћору њојединих каџолика насилном кроаћењу*, које је све присутније у то вријеме у Далмацији, Босни и Херцеговини:

Са обала Јадранског мора, а са огњишта Гундулићеве појезије, славни Симо, ето сам и ја похитао... до родне ти земље. И душа ми се напаја од милине кад промислим само да си се под оввијем небом родио, да си овђе прву проговорио... али опет нешто ме тишти, боли кад помислим, да те се ни послуже смрти не сјећају твоји потомци (Римо-католик 1890 (19–20): 298).

Као прилог културним односима међу Хрватима и Србима можемо додати и биљешку поводом успјеха пјесника Јована Суденчића на књижевној сцени, у којој се каже да се „чувени српски пјесник Јован Суденчић, који је вазда радио око слоге Срба са Хрватима – прославио се међу Хрватима“. У наставку текста, аутор истиче како је „све то красно и лијепо само ако поштени Хрвати српскоме свештенику и пјеснику не наметну и своје име“ (Књижевне и културне биљешке: *Српски њјесник Јован Суденчић* 1891: 256). Полемике међу регионалним гласилима биле су најбољи полигон за преиспитивање политичких ставова јавног мњења јер су гласила била скоро и једини медији путем којег су се могле лако пласирати различите идеолошке и политичке поруке. Тако *Босанска вила* улази у полемику с хрватским *Вјјесет* око питања језика:

Од неког времена хук је обвладао хрватским новинарством и омладином, да по што, по то створе велику Хрватску, за што бисмо им честитали (јер за тим теже сви народи), да се они у том заносу не служе и средствима недостојнијем једне народности. Створити се не може ништа угњетавањем и отимањем од других, то је рђав пут изабран, јер „свака украдена овчица више стаје но што вриједи“. Пише се у готово свим хрватскијем листовима, да су Срби од Хрвата узели књижевни језик и да присвајају њихове пјеснике: Гундулића, Качића, Рељковића (Листак из књижевности: Не знање или отимачина 1891: 333).

На сличну реакцију уредништва наићи ће и објављивање Хрватског правописа 1893. Аутор чланка иронично истиче да су Хрвати тој својој „последњој несташици доскочили уводећи недавно чисти наш српски правопис, и крстише са ‘хрватским правописом’“ (Књижевне и културне биљешке. *Хрваџи и нови џ.зв. „хрвајски“ џравойис* 1893: 46).

У биљешкама у којима се води неисцрпна борба против „босанског“¹ и „хрватског“; и у књижевној критици првог периода сугерише

1 У прилогу за *Културне и књижевне биљешке* „Укидање босанског језика“, објављеног

се „чистота језика“ и угледање на народну поезију и пјеснике романтизма, држећи се чврсто Вукових начела. Српски језик постаје кључ који окупља све оне који осјећају своју националну угроженост и бојазан од германизације, или с друге стране кроатизације. Авдо Карабеговић поводом преноса костију Вука Стефановића Караџића из Беча у Београд пјева: „Као сунце ти си Српству си'о,/ Луч просвјете ти му сачинио,/ Језик свети ти му прочистио,/ Вјечну славу себи заслужио [...]“ (Аливерић 1897: 279). Аливерић одбија да га *називају Турчином само на основу њога што користи њурске ријечи*, стога он пише пјесму не би ли кренуо за *својим јайом српским* (Аливерић 1898 (5): 66). Занимљивим се чини и став Ива Ивановића Бучара, словеначког писца, који у предговору свом спјеву говори о разлозима због којих употребљава многе српске ријечи:

Прво, што су овдје-ондје боље пристајали за мисао и дикцију, или за размјер и стих, а друго и поглавито – што у опште мислим да би било корисно за развој нашег језика, узети српски језик; који је нада све красан, чудновато обилан и тако сликовит, да је за пјесму најприкладнији језик на свијету. А на пошљетку, ти су изрази по корјену и од старине ипак наши, само смо их се одучили на жалост и штету нашу (Књижевне и културне биљешке: Словенци уче српски 1898: 256).²

Босанска вила није се оглушила о различите стратегије које је аустроугарска влада користила у циљу изградње националног идентитета муслимана. Овдје можемо препознати оне стратегије које за циљ имају – како наводи теоретичар постколонијализма Хоми Баба – трансформацију памћења путем којих се мијења референцијални оквир садашњости, укидањем бинарних опозиција на којим почи-

1907. године, можемо видјети да Земаљска влада за Босну и Херцеговину одустаје од своје замисли о босанском језику, који није могла ни *силом ни дајонетом намећуићи*. Према новој наредби, како у даљем тексту пише, језик у Босни и Херцеговини је прогласила *српско-хрватским*, што се тадашњем уредништву чини рогобатним – *јер један језик не треба да има два имена*. Тај *јриљейак српском називу* никако не може да има историјско утемељење јер *овамо никад није било Хрваџа*, како пише, чак су *римокашолчки фрајри овај језик називали српским* (Укидање босанског језика 1907: 354).

2 У неколико наврата, у ранијим бројевима, *Босанска вила* посвећује прилоге о друштвеном и културном животу, даје преглед новије *словенске лијтерашуре* и објављује преводе словеначких писаца Јанка Керсника и А. Планинеца Стева Калуђерчића, такође, Андре Гавриловић пише пјесму *Словенцу*, што може указати на жељу за зближавањем. Он жели добродошлицу браћи из словенског свијета који стоје крепко на словенској стражи (Гавриловић 1892: 18). Ипак, овдје се чини да је ријеч о међусобном словенском зближавању, а не зачецима југословенске идеје (која се у том облику почела јављати тек након зближавања Младобосанаца и Препородоваца, кроз студије у Бечу). Иако се горенаведни редови из предговора чине интересантним за језичко питање, они се ипак у тренутку кад оно постаје важно за југословенску идеју, не спомињу, те можемо рећи да ово има више интимних – литерарних и књишких преференција. У времену када се сама идеја југословенства у културном и језичком смислу развија, Иван Цанкар, тада водећи словеначки интелектуалац, истиче да се „не може говорити о језичкој унификацији, јер би то довело у питање постојање већ формиране националне културе и литературе“, како наводи Гајевић (Гајевић 1985: 25-26).

ва однос прошлост–садашњост, те се на тај начин у означавању садашњости нешто понавља, премјешта и проводи у име традиције (Ваба 2004: 75). Уредништво *Босанске виле* оштро ће се супротставити објављивању *Грамајџике босанској језика*, објављивању књиге *Народне њјесме Муслимана у Босни и Херцеговини* Косте Хермана, раду часописа *Бошњак*, *Босанчици* као босанско-хрватској ћирилице; али ће с друге стране стимулисати сакупљање народних умотворина из муслиманског живота, похвалиће учествовање муслимана на Светосавским бесједама, затим прославу муслимана у Мостару, доносиће приче из турског живота и преводе турске и арапске поезије, не би ли указала на вјерску толеранцију и заједничку традицију мухамеданаца и православца. Аустроугарске власти, својом колонијалном политиком, произвеле су, како то теоретичари постколонијализма називају, једно „нервозно стање“, које се можда најбоље оцртало у националној флукуацији код припадника муслиманске вјероисповијести. Роберт Јанг њега дефинише као „растрзаност између неодговарајућих слојева различитих култура“ којег одликује „амбиваленција, несигурност, замућивање културних граница унутра и споља са различитошћу у себи“ (Jang 2013: 34). Сигурни једино у своју религијску оријентацију, муслимани, у посљедњим годинама 19. и почетком 20. вијека, кад јачају њихови часописи *Бехар*³, *Гајрећ* и *Бисер*, све више прихватају религију као диференцирајући фактор – *односно разлику у односу на културно Друјої* – па као и босанскохерцеговачки Срби и Хрвати налазе свој културни и идеолошки центар ван граница Босне и Херцеговине (Vervet 2010). Пјесме испуњене националним поносом, компатибилне с патриотским и родољубивим пјесмама босанскохерцеговачких Срба у *Босанској вили*, код појединих писаца муслимана касније прерастају у своју супротност и шаљу сасвим другачију поруку. Тако у *Босанској вили* 1899. Муса Ђазим Ђатић у пјесми *Огањ* пјева:

Од мог рода, сто јунака/ Пр’јетило је грома сили,/ И српско су име мачем/
На камењу, биљежили./ Пред ударцем њиховијем/ Тресле су се веље горе,
Ступали су вазда смјело/ По мејдану, да се боре./ Камо, камо Душан силни?
Као паша Соколија?/ То су дични синци Српства:/ Ко зв’језда им слава сија!
Ја сам Србин – гусле имам/ Уз њих тио попијевам/
И љубављу према Српству/ Своје пјесме загријавам./ Славим Марка и Милоша;
Славим храброг Ђерзелеза/ Имам њину успомени./ Бритки ханџар оштра реза/
Па нек ми се душман јави,/ Нек на бојно поље дође/
Мене хитац не прима се/ Не може се резат гвожђе[...]. (Ђатић 1899: 8).

3 *Босанска вила* доноси преглед листа *Бехар*, 1901. године, истичући „да уредништво истог не прима радове немуслимана, да се исти штампа латинским писмом и исквареним језиком што се никако не одобрава јер се зна да се још у стара времена у Босни писало ћирилицом, а да је узрок језичке искварености утицај Загреба, јер су многи чланци писани у Загребу“ (Књижевне и културне биљешке: *Бехар* 1901: 220). Приближавање муслимана Хрватима по питању националног опредељења, нарочито ових окупљених око Бехара, било је посљедица њихових заједничких студија у Загребу (Vervet 2010).

Међутим, неколико година касније, у вријеме Првог балканског рата, објављује у часопису *Земан* једну пјесму у којој историчар књижевности Стејн Верват види свједочанство паносманизма у бошњачкој књижевности (Vervaeet 2010):

Османов сине, непобједни лаве/ Прени се из сна и отвори очи!/ На твојој ено граници се кочи/ Демонско звјере са четири главе./ И бјесомучно на те сада режи,/ Подижући панџу околу и смјело;/ Повјест твоју сатрти би хтјело,/ У крвав барјак зав'јена што лежи.../ Зар полумјесец да по праху плази,/ Да барјак Бугар, Грк, Срб ти врјеђа/ Зар свети пепо јуначких ти пређа/ Њихових коња да копита гази (Vervaeet 2010).

Разлози који подстичу културу да реконструише своју прошлост, према Лотману, тичу се психолошке потребе да се прошлост мијења, да се у њу уносе корекције, при чему се овај кориговани процес доживљава као истинска реалност (Lotman 2004: 176). Кад је ријеч о тематско-мотивском корпусу прилога у *Босанској вили* у првом периоду, а узевши у обзир и оне касније у вријеме Балканских ратова, који закупају јужнословенске писце, можемо рећи да ова потреба израста из жеље за посједовањем заједничке историје и традиције. Било је нужно, ради одржавања патријархалног поретка на коме је почивала нација, ревитализовати мит о Косову и оживјети славне јунаке прошлости *ијесмом јусала*. Обраћање историјским и патриотским темама значило је дати додатно утемељење и легитимитет борби за аутономију и еманципацију. Несумњиво је да се косовско опредјељење намеће као духовно опредјељење пјесника, и да се поставља као упоришна тачка националног идентитета. Косовски хронотоп који, осим витешке и ратничке догађајности прераста у сакрализовано поље, прелазећи границе једног народа, подразумева одређену иконографију, сакрализацију и митологизацију појединих фигура из историје, што се може препознати и код Вилиних пјесника овог периода. Српски национални симболи – народна пјесма, гусле, ћирилица, Свети Сава, косовско опредјељење, постају окосница идеје народног заједништва.

Да је политички контекст референтан за поезију тог времена показује и бројност прилога с одређеним темама у годинама кад су се десили важни политички догађаји. Политика Народне радикалне странке на српске интелектуалце тог првог периода, па и на учитеље који се окупају око *Босанске виле*, утиче на бројност прилога из народне књижевности, на његовање језика и пјевање на народном језику, руске и словенске теме. Примјетно је да се у вријеме актуелне аустрофилске политике кнеза Милана Обреновића повећава број прилога с темама и мотивима који се односе на очувања српства, слогу, јединство у борби, а највећи број ових пјесама долази с простора Србије; док се с друге стране у вријеме заоштравања хрватско-угарских односа повећава бројност прилога на исте тема само из крајева под Аустроугарском: Далмације, Војводине, Славо-

није. Такође, у вријеме смјене династије у Србији примјетан је пораст прилога с темама из српске и босанскохерцеговачке устаничке прошлости под утицајем и политичком оријентацијом династије Карађорђевића. У овом периоду политичка идеја југословенства налази се у свом зачетку, иако она све вријеме осцилира између хрватских и српских претензија на територије. Стога она у овом периоду постаје комплекснија и тешко је одвојити је од других аспеката друштвене стварности. Поводом отварања *Југословенске изложбе, Југословенској омладинској конференси и Југословенској концерти* 1904. године, уприличених поводом окупљања студената Загребачког и Београдског универзитета, бег Авдо Карабеговић шаље пригодну пјесму из Београда, која носи експлицитан наслов *Поздрав Југословенској омладини* и можемо рећи указује на појаву нове културне и политичке артикулације међу омладином. Карабеговић се „нада да ће се овјековечити мисао која их је ту (у Београду) окупила“ (Карабеговић 1904 (23–24): 421). Потакнут истим разлозима П. Милошевић пише пјесму *Јужни Словени* која, као и Карабеговићева, уздиже визију јединства омладине и пркосно *поздравља Европу која ће чути југословенске браће тлас*. Да ова идеја није експлицитно политички оријентисана већ више културно и духовно, бар у овим првим годинама, говори и чињеница да се још увијек трага за неким општесловенским јединством које ће се супротставити Европи (Милошевић 1904: 427). Овај двоброј, у цјелости посвећен крунисању краља Петра и југословенској конференцији, окупио је на својим страницама многе ауторе и различите врсте прилога. Интересантан је извјештај потписаног Ратка с Косова – *Биоградске свечаности* – јер у цјелости наводи резолуцију донесену на омладинском скупу, која указује на програм омладинског ангажмана:

Српска, бугарска, словеначка и хрватска омладина окупљена на овом првом конгресу изјављује једнодушно, да сматра рад око јединства свих Јужних Словена својим народним радом и позива све југословенске просвјетне институције, књижевнике и умјетнике, да своје дјеловање ставе на широки и плодносни основ културне узајамности и јединства свих Јужних Словена (Ратко с Косова 1904: 423).

Крунисање краља Петра и нова политика Двора, одржавање Прве југословенске изложбе 1904. године, долазак на јавну сцену младих интелектуалаца образованих у иностранству, затим промјене у аустроугарској влади, нови закон о штампи из 1907. И анексија 1908. утицале су на све веће зближавање омладине посредством тајних, али и јавних организација, и све веће отворености штампе за југословенску идеју. У том свом облику, она се прво јавила као идеја о заједници свих народа на јужнословенском подручју, да би се након Балканских ратова оријентисала само на јединство Срба, Хрвата и Словенаца, без Бугара. Политичке промјена у Србији, Хрватској и Босни и Херцеговини условиле су већи отпор аустроугарској поли-

тици и зближавање јужнословенских народа и јачање југословенске идеје, нарочито последице побједе хрватско-српске коалиције на изборима у Славонији и Далмацији, Анексионе кризе, Велеиздајничког процеса и ригорозних мјера генерала Поћорекa које су се односиле на укидање српских организација и забране српске штампе у Аустроугарској. Носиоци ове идеје на територијама које су се налазиле под Аустроугарском у највећој мјери били су Срби, увидјевши да је она једини могући пут превазилажења вјерских подјела зарад борбе против заједничког непријатеља (Ковић 2015: 13). Димитрије Митриновић, као главни носилац, или како то Ђуричковић наводи – „беочут у ланцу веза између Срба и Хрвата“, пропагира стварање српско-хрватске модерне националне културе (Ђуричковић 1975: 313). Отварање часописа за нове идеје одразило се и у ангажовању његове критике на праћењу и оцјењивању књижевног и културног живота у Хрватској јер су до тада теме које су се тицале њега у Хрватској биле у служби рјешавања националистичких размирица, или су биле резултат случајног одабира сарадника или уредника. У чланку *Низ најомена*, објављеном 1909, Митриновић указује на ново програмско одређење часописа, који ће радити на међусобном зближавању Срба и Хрвата јер рад у супротном смјеру може указати само на *неразумност и неморалност*. Он истиче да је неопходно:

(...) упознавање књижевника између себе, упознавање српске публике о хрватским писцима, уређење и издавање антологије српских и хрватских приповједача, пјесника, књижевних радника... праћење актуелног тока књижевних догађаја, прештампавање квалитетних ствари са једне и са друге стране да би у што већем броју могле доћи до ширих народних маса, помагање српских, односно хрватских листова у раду од стране писаца (Митриновић 1909: 290).

Поводом двадесетогодишњице изласка *Босанске виле*, он у прилогу *За наш књижевни рад* хвали досадашњи рад уредништва, дописника и сталних сарадника, због вршења *југословенске дужности* (упознавања с хрватским и словеначким ауторима), али истиче да „она мора систематичније и интензивније да ради на разбијању шовинистичких српско-хрватских националних предрасуда, које руше народно јединство“. Савременост *Босанске виле* треба да се огледа у њеној књижевној и културној отворености, која ће тиме направити једно „мало и лијепо југословенство у Сарајеву“ (Митриновић 1910: 19–20). Превладавање религијских подјела одраз је не само друштвених и политичких прилика већ зреле и образоване свијести, која сасвим отвореније доживљава национално одређење, неоптерећено вјерским рецидивима. Национализам старијих генерација, како га одређује Боривоје Јевтић, био је замијењен религијом, губио се у њој, док се национализам младих генерација дефинише више као дужност и морална одговорност – „он није осјећање расне солидарности, безрезервне љубави према земљи, њеним планинама

и стварима“ (Jevtić, 1965: 13). Младобосанска генерација није имала ни јединствене, ни сасвим јасне ставове по питању југословенства и форме будуће државе, али њих је повезивала заједничка мржња према непријатељу, социјална и национална угроженост (Мастиловић 2012: 110–140). У том погледу ова идеја била је више утопијска; живјела је у литератури и кроз њу. Неопходност рјешавања питања културног јединства, за разлику од Србије и Хрватске, у Босни и Херцеговини било је од пресудног значаја јер је било уско повезано и са социјалном борбом. У тексту *Народно и културно јединство*, Славко Шећеров истиче да:

(...) пошто је код нас вера ствар социјална, друштвена и народна, а не ствар појединца(...), она има да се сузбија народном просветом и да јој се одузме социјални карактер. Јер јасно је да догод православни за себе чине целину културно само зато што су православни, а муслимани и католици исто тако, има мало смисла говорити о јединству, било културном, било народном(...) Јер развитак у модерном културном животу иде за тим да се заједница идеја подигне не само изнад традиционалних граница него и изнад природних, националних (Шећеров, 1910: 155–156).⁴

Поетска реакција на српске побједе у Балканским ратовима била је изданак оних деветнаестовјековних националних идеала о којима се до тада само пјевало и сањало. Пјесници које је до сада уједињавала поезија бола, самоће, индивидуализма, песимизма и резигнације, почињу пјевати препуни националног заноса и оптимизма. Балканске народе здружује заједнички интерес који се, како су показали Балкански ратови, може остварити уз довољно вјере и истрајности. Вјековне патње у турском и аустроугарском ропству биле су довољан извор инспирације за ствараоце, који су ревитализовали косовски тематско-мотивски комплекс, снове народне епике, и велике епске јунаке. „Народна поезија двојако се огледала у нашем народу приликом посљедњих интензивних дана: репродуктивно и продуктивно; живећи у њој и са њом, и стварајући по њој и њеним методама“ (Лазаревић, 1914 (1–6): 65). Ова идеја омогућила је пјесницима да у књижевности поново виде, како то запажа Дејан Ђуричковић, *йог-сйрекача и будийшеља националне енерџије* (Ђуричковић 1975: 249). С усхићењем Тин Ујевић слави побједу у тексту *Исцјуњени завети*:

4 Анализирајући два текста *За наш књижевни рад* и *Мисија Сарајева* Димитрија Митриновића, у којима се он дотиче важности *југословенској рјешења досанскохерцеговачкој проблематике*, Драгослав Гајевић истиче да је за Митриновића та идеја од судбинског значаја за Босну, с обзиром на структуру становништва и положај. „Без духовног и политичког јединства она не може нормално да се развија, не може да потисне националне суревњивости и антагонизме и да припаднике различитих конфесионалних заједница ослободи међусобног зазирања, страха и мржње. Она је дужна да врши своју југословенску дужност не толико због виших циљева и идеала већ, прије свега, зато што је то њој у интересу, што је предоређена да буде фактор хомогенизације југословенских земаља и народа, што на тај начин превладава своје сопствене кризе и расколе и што коначно комплекс босанскохерцеговачки има у Југославији свој виталан и судбоносан значај“ (Гајевић 1985: 113).

Није се варао народ у вери Маркова васкрса. Погодио је десетерачки пророк, јер су овога октобра на светлу ослободилачког сунца синули мачеви, за које се мислило да су одавно зарђали. (...) Пет столећа откупљених у пет недеља, утопија сањара доведена у дело, Балкан враћен Балканцима, громовити тријумф постигнут против црних прорицања обожаваатеља успеха, „најбољи војник света“ распршен, најбеснији фанатик натеран у бежанију.(...) Није само ослобођен народ, створен је нов човек (Ујевић 1913 (1): 1-2-3).

Алекса Шантић пише циклус *На сџарим оињишићима*, славећи српске побједи и остварење вјековног сна о слободи. Анте Тресић-Павичић слуша „побједну рику топова која тресу некадашњу Душанову престонице, а слободе сунце очи робља виде“ (Тресић-Павичић 1913: 67–68); Светислав Стефановић пише *Скадарске лејенде*, инспирисане историјским личностима из овог краја; Сима Пандуровић пише циклус пјесама посвећен Косову: *На Гази-бади, Под развијеним за сџавама, Сан народа*; Јелена Димитријевић пјева о сјенима косовских јунака који *ираће наше младе лаве, које не носе ноје кроз јудуре, већ срце* (Димитријевић 1913: 101). Владимир Станимировић пише о *Вардари који нејресџано џуићни у Велесу, док минареџи ћуише* (Станимировић 1913 (22): 307). Владимир Ђоровић, један од уредника *Босанске виле*, изражава задовољство и хвали одјек Балканских ратова у хрватској књижевности. Иако је много пјесама пригодног карактера и настају као *ограз ирвних вијесџи, у живој раздграјаносџи*, оне ипак носе специфично осјећање солидарности и усхићености коју су побједи српске војске донијеле. Како он увиђа, „хрватске патриоте осјетиле су тачно у српском успјеху и свој и под утисцима виших идеја и благороднијих осјећања дале су тим осјећајима несумњивих непосредних израза“ (Ђоровић 1913(6) :81–82). Иако су Балкански ратови донијели ослобођење оним покрајинама које су биле под Турском, ове побједи уносиле су наду за ослобођење и у друге јужнословенске покрајине. Тако Ристо Радуловић, уредник листа *Народ*, у чланку *Раџи у уреднишићиву*, дотичући се улоге Босне и Херцеговине у ратним дешавањима, поетски надахнут пише

о кандилима и свјећама упаљеним дрхтавим рукама старица и стараца, зрелих људи, младића и девојака, пред иконама у славу Бога и победног оружја; о рубљу које је слато за српске рањенике на којем су Босанке и Херцеговке писале поруке браћи рањеницима, борцима за слободу, надајући се и чезнући за срећом која још увијек није међу њима, али се све више осјети како се приближава (Радуловић 1914: 72).

Драгутин Домјанић, далеко од ратишта, пјева о побједама српских чета; и о барјацима и пјесми која се вијори; и једном старцу Хрвату који на пјесму тихо плаче (Домјанић 1914: 11). Вјерујући у скори долазак правде и спаса поробљеним народима, Јан Неруда у *Сџарој ијесми* (такође из споменутих превода *Балканских ијесама*) – прозаиди, осмишљава ову мучну, вјековну борбу ријечима:

Па ипак су увијек борци за добра макар за педаљ помицали свој живац камен; па иако их је гинула хиљада за хиљадом, дух често очајава у измученом тијелу – опет су увијек даље ваљали своју гору у овој чврстој вјери: Ипак ћемо је уклонити с пута, доћи ћемо циљу слободних бића (Неруда 1914: 16).

Природа и карактер југословенске идеје, и у свом политичком и духовном облику, у овом периоду представља пројекат који се јавио као носилац моралних и слободарских настојања за превладавање једног незавидног историјског положаја у којем су се нашли народи на овом простору. Антитрадиционалистичка и антиклерикална у својој основи, она је у свом првом облику, прије Првог свјетског рата, показала да има потенцијала да окупи око себе нове снаге жељне слободе и достојанства, али није успјела да се избори с националним идејама чију су срж чиниле управо традиција и вјера. Разлози због којих је *Босанска вила* узета као предмет испитивања су вишеструки. Најприје, она је својим тежњама представљала највећи отпор аустроугарској власти, као стециште слободних и борбених духова, колико јој је то цензура у почетку дозвољавала. Жеља за рјешавањем социјалних проблема и тежња ка еманципацији од страног утицаја, зближавала је, у већој, или мањој мјери, припаднике све три вјерске групе. Борба за црквено-школску аутономију, коју су водили и православци и мухамеданци, повезала је ове групе на основу заједничке народне традиције и језика, али и словенског поријекла, што је било у складу с настојањима још увијек живих духова пансловенске идеје. Настојећи временом да удаљи ове двије групе, аустроугарска власт је, увидјевши улогу коју у зближавању има српски језик, настојала да удаљи ове скупине, пропагирајући идеју о посебном *босанском језику*. У том периоду и у часопису се повећава број текстова који се баве очувањем језика и отпором према језичкој политици Двора, али и Хрватске. Истовремено с настојањима аустроугарске власти да створи протутежу Србији и Хрватској, створивши нову *босанску* нацију, расле су и с једне и с друге стране политичке аспирације на њу. Други разлози су везани за социополитички карактер босанскохерцеговачког друштва. Најмлађа група интелектуалаца у Босни и Херцеговини, увидјевши да једино идејом о заједништву може скупити снаге за борбу против колонијалне политике и националистичких сукоба на њеним крајевима, доноси сасвим другачије виђење јужнословенског зближавања. Оно се првенствено односило на духовно јединство, и садржало је у себи сву противрјечност тадашњег друштвеног и политичког положаја човјека на овим просторима. Примјетно је да се политика уредништва у зависности од њених чланова, али и политичке ситуације у држави и регији, приклањала

више идеји јединства свих српских покрајина, да би се тек касније отворила за југословенску идеју у пуном смислу те ријечи. Идеја српства у почетку била је ослонац за темељнију и извјеснију борбу јер се у том периоду Србија осамосталила и почела јачати изласком на европску позорницу, па су се Срби у покрајинама надали да ће она и повести борбу за ослобођење и уједињење свих Срба. Желећи да одржава везу са свим покрајинама, *Босанска вила* сабира у себи различите традиције и искуства и тиме почиње свој интегралистички програм, из којег ће касније израсти идеја југословенства – она идеја југословенства која се у литератури препознаје у настојањима и дјеловању омладинских покрета прије Првог свјетског рата (сарадника *Босанске виле*, Младобосанаца, сарадника часописа *Књижевни јуџ*), те касније кроз дјеловање конкретних (преживелих) појединаца какви су Иво Андрић, Анте Тресећ Павичић, Владимир Ђоровић и др. У својој тежњи наднационална и модерна, кроз коју се, у фази пред рат, почињу јављати протоавангардна струјања, она је и била најуже везана за авангардне концепте у младим државама, као што су Италија и Њемачка. Иако више утопијског карактера, живећи у литератури и књижевном дијалогу, као јединствени концепт, који је омогућавао превазилажење уских националних оквира, али не и дао позитивне одговоре на политичка питања и недоумице, идеја југословенства отворила је српску књижевност за уплив једног другачијег искуства и једне другачије свијести, чинећи је богатијом и модернијом. Из тог разлога, неопходно је било указати на различите типове дијалога који су се остварили унутар овог часописа јер се једино на тај начин могла сагледати генеза ове идеје – од српства до југословенства, између српства и хрватства, од пансловенства до европејства. Велика политичка идеја, као што је била ова југословенска, јесте била умјетност, и као таква она није могла постати политичком стварношћу већ је у свом идеалистичком и романтичном облику остала да живи након Великог рата само кроз дјеловање и стваралаштво појединаца.

ИЗВОР ИЗ ПЕРИОДИКЕ

Босанска вила 1885–1914

Аливерић, Тузлак. *Знам ја шћа сам био*; бр. 5, 1898.

Аливерић, Тузлак. *Вуку Стефановићу Караџићу*; бр. 18, 1897.

Гавриловић, Андре. *Словеницу*; бр. 1, 1892.

Димитријевић, Јелена. *Кроз југуру*; бр. 7, 1913.

Домјанић, Драгутин. *1912*. бр. 1–6, 1914.

Из словенског свијета: *Друштво Српкиња Новосајкиња*; бр. 5, 1886

- Из словенског свијета: *Чешка*; бр.1, 1885.
- Калуђерчић, Стево. *Швабо*; бр. 9, 1886.
- Књижевне и културне биљешке: *Бехар*; бр. 11–12, 1901.
- Књижевне и културне биљешке: *Српски њјесник Јован Сугенчић*, бр. 16, 1891.
- Књижевне и културне биљешке: *Положај Чеха*: бр.1, 1885.
- Књижевне и културне биљешке: *Укидање босанској језика*; бр. 21–22, 1907.
- Књижевне и културне биљешке: *Хрваји и нови ш.зв. „хрвајски“ њра-војис*; бр. 3, 1893.
- Књижевне и културне биљешке: *Словенци уче српски*, бр. 16, 1898.
- Лазаревић, Бранко. *Народ, народна њоезија и раји*; бр. 1–6, 1914.
- Листак из књижевности: *Незнање или ојимачина*, бр.21, 1891.
- Листак: *Бошњак*; бр. 23–24, 1896.
- Милошевић, П. *Јужни Словени*; бр. 23–24, 1904.
- Митриновић, Димитрије. *За наш књижевни рад*; бр. 1–2, 1910.
- Митриновић, Димитрије. *Низ најомена*; бр. 19–20, 1909.
- Неруда, Јан. *Сћара њјесма: из Балканских њјесама*; бр. 1–6, 1914.
- Позив на претплату; бр. 1, 15 стр. 1885.
- Радуловић, Ристо. *Раји у уреднишћиву*; бр. 1–6, 1914.
- Ратко са Косова. *Биоградске свечаности*; бр. 23–24, 1904.
- Римо-католик. *Симо Милућиновић*; бр. 19–20, 1890.
- Солоњанин, Сулејман. *Фоча*; бр. 9, 1888.
- Станимировић, Владимир. *Велес*; бр. 22, 1913.
- Стражичић, Антун. *Дух латинсћива*; бр. 11, 1890.
- Стражичић, Антун. *У рају сањарије*; бр. 6, 1888.
- Тресић-Павчић, А. *На Душанову мосту*; бр. 5. 1913.
- Ћатић, Ћазим Муса. *Ојањ*; бр. 1, 1899.
- Ђоровић, Владимир. *Хрваји њрема Балканском рајиу*; бр. 6, 1913.
- У њодлиску оvdјешњих њемачких новина Босн. Посћи*: бр. 10, 1886.
- Ујевић, Аугустин. *Исћуњени завети*; бр. 1, 1913.
- Шећеров, Славко. *Народно и кулћурно јединсћиво*; бр. 9–10, 1910.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Ђуричковић, Дејан. *Босанска вила (1885–1914)*. Свјетлост: Сарајево, 1975.
- Ковић, Милош. *Национализам. Срби 1903–1914: историја идеја*. СЛЮ: Београд, 2015.
- Мастиловић, Драга. *Између српсћива и јујословенсћива*. Филип Вишњић; Београд, 2012.

- Палавестра, Предраг. *Историја модерне српске књижевности*. Београд: Службени гласник, 2013.
- Тутњевећ, Станиша. *Часопис као књижевни облик*. Институт за књижевност и умјетност: Београд, 1997.
- Трајковић, Борјанка. *Никола Т. Кашиковић: животи и дело*. Народна библиотека Србије: Београд, 2006.
- Baba, Nomi. *Smeštanje kulture*. Beogradski krug: Beograd, 2004.
- Gajević, Dragomir. *Jugoslovenstvo između stvarnosti i iluzije*. Prosveta: Beograd, 1985.
- Jang, Robert Dž. S. *Postkolonijalizam – sasvim kratak uvod*. Službeni glasnik: Beograd. 2013
- Jevtić, Borivoje. *Nove generacije*. Književnost Mlade Bosne II. Svjetlost: Sarajevo, 1965.
- Lotman, Jurij. *Kultura i eksplozija*. Narodna knjiga: Beograd, 2004.
- Vervaeet, Stijn. *Centar i periferija u Austro-Ugarskoj*. Synopsis: Sarajevo, 2013.

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

- Vervaeet, Stijn. (2006) *Bosanska vila i Dvojna monarhija. Književni program bosanskohercegovačkih Srba i kulturna politika Austrougarske*. Link: <http://postjugo.filg.uj.edu.pl/baza/files/431/bosanska-vila.pdf> (Приступ: 21. 01. 2019)
- Vervaeet, Stijn. (2010) *Između hrvatstva, srpstva i panislamizma: književna periodika i izgradnja nacionalnog identiteta bosanskih muslimana uoči Prvog svetskog rata*. Link: <https://biblio.ugent.be/publication/1092894/file/6745134.pdf> (Приступ: 21. 01. 2019)

The Idea of Yugoslavism in Bosanska vila (1885-1914)

Summary

This paper dealt with studying the nature of idea of ethnical community in literary dialogue in magazine The *Bosanska vila*, in the period from 1885 to 1914. This paper deals with the relationship between the published texts in the magazine and political ideas from that period. It was important to take into consideration the ideas of the magazine as a literary form, the dialogue potential of the texts published in periodical papers, and synchronic changes of evolutionary and sudden changes in the culture and ideological mission of the magazines published at the beginning of the 20th century. Special attention was devoted to the literary-historical rechecking of the context of the materials, and the influence of the political ideas on the editorial policy of the magazines, as well as the attempts of predominance of discontinuity in cultural politics in the terms of the relationship between the central vs. marginal, traditional vs. modern, and political vs. artistic texts. Observing the genesis of Yugoslavism showed us its contradictions and inconsistencies in political terms, while in spiritual terms, this idea accomplished its consistency through cultural and political programme of the Serbs in Bosnia and Herzegovina. This idea later became the idea of the Yugoslav community of Serbs, Croats and Slovenes.

Keywords: *Bosanska vila*, magazine as literary form, dialogical nature of the texts, Pan-Slavism, Serbianism, Yugoslavism

Примљен: 1. 6. 2020.

Прихваћен: 15. 2. 2021.